

KİTĀBU'L İDRĀK Lİ-LİSĀNİ'L ETRĀK'TE ALINTI KELİMELEER: İLAVELER

Loanwords in Kitābu'l İdrāk li-Lisāni'l Etrāk: Addition

Adem BULUT*

Gazi Türkiyat, Güz 2019/25: 179-210, DOI: 10.34189/gtd.25.008

Öz: Kitābu'l İdrāk Li-Lisāni'l Etrāk, 14. yüzyılda yazılmış Türkçe sözlük ve gramer kitaplarının en eskisi olup içermiş olduğu malzeme ile dönemin dil bilgisi yapı kuralları ile söz varlığı hakkında bilgi sunmaktadır. Sözlük ve dil bilgisi bölümlerinden oluşan eser, Mısır sahasında Araplara Türkçeyi öğretmek amacıyla yazılmıştır. Sözlük bölümünde üç binden fazla isim ve fiil madde başları bulunmaktadır. Bu madde başlarının ve dil bilgisi bölümünde Türkçede kullanıldığı bilgisi verilen sözcüklerin kimisi diğer dillerden ödünlemedir. Eserdeki alıntı kelimelere yönelik çalışma, daha önce Musa Salan tarafından yapılmıştır. Bu çalışmada da Kitābu'l İdrāk Li-Lisāni'l Etrāk'te geçen ve Salan'ın çalışmasında yer almayan alıntı kelimeler işlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kitābu'l İdrāk Li- Lisāni'l Etrāk, Ebū Ḥayyān, Alıntı Kelimeler

Abstract: Kitābu'l İdrāk Li-Lisāni'l Etrāk is the oldest Turkic book of 14th century. The book consists of two parts grammar and dictionary. The book provides us information about not only the structure of the grammar of the era and area but also the vocabulary of Mamluk Kipchak language. The books were written to teach the Turkish language to Arabic people. It includes more than 3000 nouns and verbs. Some of them are loanwords. The research about loanwords in this book was examined by Musa Salan before. In this study, the loanwords that did not take part in Salan's work have been examined.

Keywords: Kitābu'l İdrāk Li- Lisāni'l Etrāk, Ebū Ḥayyān, Loanwords

GİRİŞ

Kitābu'l İdrāk Li- Lisāni'l Etrāk, Arap filolog Ebū Ḥayyān Muḥammed bin Yūsuf bin 'Alī Yūsuf bin Ḥayyān el-Ġirnatī el-Endulusī tarafından on dördüncü yüzyılda Kıpçak sahasında yazılmış bir sözlük ve gramer kitabıdır. Eser, Kıpçak sahasında yazılmış en eski sözlük ve gramer kitabıdır. Eserin yazar tarafından yazılmış orijinal yazması elde bulunmamaktadır. Eserin günümüze ulaşabilen üç farklı nüshası vardır. En eski istinsah tarihli nüsha, 13 Şubat 1335 (15 Şaban 735) tarihinde yazılmış olup İstanbul Bayezid Umumî Kütüphanesinin Veliyüddin Efendi bölümünde 2896 numarada kayıtlı bulunmaktadır. Nüsha, kayıt yeri itibari ile Caferoğlu tarafından "V nüshası" olarak adlandırılmıştır (Caferoğlu 1931: VII). 65 varak olan yazmanın büyüklüğü 28 cm 18cm olup yazılı kısım 18 cm 11 cm'dir. Metin kısmı 23 satır olup Türkçe kelimeler kırmızı mürekkeple yazılmıştır ancak nadir de olsa kimi isimlerin siyah mürekkeple yazıldığı görülmüştür. Ayrıca sözcükler, hemen her zaman harekelendirilmiştir. Sülüs yazı çeşidiyle yazılmış olan eserde birkaç varakta satır sayısının 22 ve 24 olduğu

* Arş. Gör., Bitlis Eren Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. Bitlis/TÜRKİYE. adem.bulut.1682@gmail.com, a.bulut@beu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-6824-3453>, Gönderim tarihi: 26.05.19/ Kabul tarihi: 29.10.2019.

dikkati çeker. Kelimelerin hemen yanında verilen Arapça karşılıklarında bu harekelendirme sistemine her zaman uyulmamıştır (Özyetgin 2001: 50). Bir diğer nüsha ise 67 yıl sonra istinsah edilmiş olan ve İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Arapça Yazmalar kısmında 3856 numarada kayıtlı bulunan nüshadır. Nüshada müstensih kaydı olarak Ahmed ibn O'mar Eş-Şâfi'î kaydı verilmektedir (D nüshası, 1b-11) istinsah tarihi ise 4 Cumādâ'l-avval 805 (30 Kasım 1402) olarak geçmektedir (Caferoğlu 1931: VIII). Nüsha, 21 cm 15 cm (yazı 13 cm 9 cm) ebadında olup metin kısmında her sayfada 15 satır vardır. Nüsha 97 varaktır. Bu nüshada da Türkçe kelimeler kırmızı mürekkeple yazılıp harekelendirilmiştir. D nüshası, V nüshasına göre daha açık, ancak özensiz bir şekilde nesih-sülüs arası bir yazı bir çeşidiyle yazılmıştır (Özyetgin 2001: 51). Üçüncü nüsha da Kahire Devlet Kütüphanesindeki 80 sayfadan ibaret olan nüshadır. Kahire nüshası baştan ve sondan eksik olduğundan kim tarafından nerede ve hangi tarihte istinsah edildiğine dair herhangi bir bilgi mevcut değildir. Kahire nüshası, 40b'de yer alan "killikçe" maddesi ile sona ermektedir. Her üç nüshada da genel olarak Türkçe madde başları kırmızı mürekkeple yazılmış ve karşılıkları da siyah mürekkeple verilmiştir.

Ebū Ḥayyān'ın kaleme almış olduğu eserinde kimi alıntı sözcükler yer almaktadır. Müellif, eserin girişinde sözcüklerin hangi dilden olduğuna dair kısaltmalar - Fars dilinden alınanlar için (ف), Türkmen dilinde olanlar için de (ت) işaretlerini koyduğunu söylemektedir (V nüshası 2a/8-10; D nüshası 3a/4-8)- kullandığını söylemiş olsa da eldeki nüshalarda bu kısaltmaların düzenli olarak uygulandığını görmek mümkün değildir. Belki de müellif tarafından yazılmış orijinal metinde kullanılmış olan bu kısaltmalar, müstensihler tarafından göz ardı edilmiştir. Yine sözlük bölümünde madde başlarını verirken müellif, Arapça açıklama kısmında kimi zaman sözcüğün hangi dilden olduğuna dair bilgiler vermiştir.

Kitābu'l İdrāk Li- Lisāni'l Etrāk'teki alıntı kelimelerin bir kısmı daha önce Musa Salan tarafından işlenmiştir. Salan'ın 2012 yılındaki "Kitābu'l-İdrāk Li Lisāni'l Etrāk'te Alıntı Kelimeler" isimli çalışmasında Caferoğlu yayını esas alınarak toplamda 77 tane alıntı sözcük olduğu tespit edilmiştir (Salan 2012: 66). Salan, çalışmasında alıntı kelimeleri "Belirtilenler" ve "Belirtilmeyenler" diye iki ayırmıştır. Müellif tarafından alıntı olduğu belirtilmiş olanları "..... Olduğu Belirtilen Kelimeler" alıntı olduğu belirtilmemiş olanları ise "..... Olduğu Belirtilmeyen Kelimeler" şeklinde her dil grubu içinde bir alt tasnife tabi tutmuştur (Salan 2012: 56-64). Salan'ın çalışmasında tespit edilen alıntı kelimeler ise şu şekildedir: 13 tane Arapça kelime (batır, kiraya, 'avrat kazna, leblebü, meskit, mezdeki, munaç çeker, şandal, leklek¹, kevür, müşk, tamaşa²), 47 tane Farsça kökenli kelime (bazara, çıra(g), kül, külâf, keşür, kağıt, karpuz, mihla-, nevrüz, benir, şarban, şâr, şalgam, şakird, şırşa, bayam, beyganber, cömert, çatır, çeker, çeng, çirkin, çömçe, duvar, kepçe, kilit, lor, mamuk, mercimek, mum,

¹ Arapça olarak verilen sözcük, Farsça kökenlidir (TS 2005: 1306).

² Arapça kaydıyla verilmiş sözcük, Farsça kökenlidir (TS 2005: 1946).

müştüle-, müzd ber-, müzdür, namaz, naz, nazük, nişan, oruspi, koz, şah, ten, ters, tersa, teze, tobra, tulban, yaqnu), 2 tanesi Soğdakça (çıkırık, tamu), 2 tanesi Ermenice (kete, loğ), 1 tanesi Çince (inçü), 1 tanesi Moğolca (qaravul), 1 tanesi Rumca (kerep).

Bu çalışmada alıntı kelimeler alfabetik sistem esas alınarak sıralanmış bulunmaktadır. Kahire nüshası 40b-16'daki "killikçe" maddesinde sona erdiği için kimi alıntı kelimelerin K nüshasındaki yer bilgisi bulunmamaktadır. Ayrıca dil bilgisi bölümünde yer alan alıntı kelimelerin yer bilgisi için sadece D nüshasındaki kayıt verilmiştir.

Çalışma, "alıntı kelimeler", "alıntı kelime ve Türkçe ekten oluşan kelimeler" ve alıntı olma ihtimali olan kelimeler" olmak üzere üç bölüme ayrılmıştır. Birinci bölümde araştırmacıların sözcüğün alıntı olduğuna dair üzerinde anlaştıkları kelimeler verilmiştir. İkinci bölümde yabancı bir dilden alınan kelime kökü ile Türkçe ekten meydana gelen kelimeler verilmiştir. Son bölümde de araştırmacılar tarafından sözcüğün kökenine dair farklı yorumlarda bulunan ve kökenin Türkçe mi veya başka bir dil mi olduğu üzerinde uzlaşıya varılmayan kelimeler verilmiştir.

1. ALINTI KELİMELER

alçu

V nüshası 5b/14, D nüshası 9a/14-15, K nüshası 9b/11-12: Türk illerinde yetişen alça benzer bir ağaç türünün meyvesi.

Clauson, sözcüğün Farsça asıllı olduğunu söyleyerek "a fruit prob. the fruit of Cratageus azarolus, Neopolitan medlar; l.-w. cognate to Pe. Alū 'plum'" açıklamasını verir (1972: 128). Räsänen, sözcüğü "alū-ča" şeklinde ele alarak "alū"nun Farsça asıllı olduğunu ve Orta Türkçe, Osmanlı Türkçesi ile Kazan-Tatar Türkçesinde geçtiğini belirtir. Yine Kİ'deki "alçu" tanığını vererek Osmanlı Türkçesindeki şeklinin "aly3" olduğunu söyler (1969: 18). Drevnetyurskiy Slovar'da "aluč" madde başında "альча (kiraz eriği)" açıklaması verilmiş ancak sözcüğün kökeni hakkında bir bilgi verilmemiştir (Nadelyaev vd. 1969: 40). Tietze ise "alç" madde başı için "bir ağaç ve onun meyvası" diyerek Eski Türkçe'deki şeklinin "aluç" olduğunu ve kelimenin kökeni hakkında farklı görüşler olduğunu söyleyerek Eren'in eserine göndermede bulunur (2002: 77). Steingass yazmış olduğu Farsça-İngilizce sözlükte "alū" madde başı için "Defiled, contaminated; a brickkiln; a name of various fruits; a plum; a yam" açıklamalarını verir (1998: 95). Altay Dillerinin Etimolojik Sözlüğü isimli eserde "aIV" maddesi için şu açıklamalar verilmektedir:

*aIV fresh crops, germinated seeds: Tung. "alu-; Mong. *(h)alir-su; Yurk. *(i)äl-

PTung. *alu- 1 currants 2 a k. of berry (Моховка) (1 смородина 2 моховкаа (ягода)): Evk. aluy 1; Neg. aloj 1; Ul. ālu 1; Ork. allu 1; Orch. ālā-āli 2.

PMong. *(h)alir-su 1 chaff 2 fresh grass 3 blue-berry 4 bilberry cranberry (1 кожура плодов, мякина 2 свежая, трава, отава 3 черика, брусника 4 черика, клюква): WMong. alisu 1 (KW 22), alir-su(n) 4 (L 32); Kh. alirs 3; Bur. alirhan 2, 3; Kalm. älsn. 1.

PTurk. *(i)āl- 1 seed, cereals, crops; 2 graft, 3 vaccine, 4 pus (primarily –as a material for vaccinacion?) 5 tanning matter, 6 strach ...

Sözcüğün Tunguzca, Moğolca ve Türkçedeki (olası?) şekilleri verildikten sonra etimolojisi hakkında birçok açıklamanın olduğu belirtilmiştir. Bunun yanında sözcüğün Farsçadan ödünçleme ya da *(i)al “meal” dan türemiş olabileceği ihtimalleri üzerinde durulmuştur (Starostin vd 2003: 294-295). Eren ise “alıç” için “yurdumuzda yabancı olarak yetişen bir ağaç” tanımını vererek “~Tkm alıç “ak diken”-OT aluç. Eski Kıpçakçada alçu olarak geçer.” der ve Türkmence, Orta Türkçe ve Kıpçak Türkçelerindeki şekilleri gösterir. Eren, sözcüğün nereden geldiği hakkında herhangi bir görüş belirtmez ancak Clauson, Tietze gibi araştırmacıların görüşlerini aktarır (1999: 8).

Altay Dillerinin Etimolojik Sözlüğü isimli eserin yazarları dışındaki diğer araştırmacılar sözcüğün Farsça asıllı olduğu üzerinde anlaşmaya vardıkları görülmektedir. Nitekim sözü geçen eserin yazarları da sözcüğün Farsça asıllı olma ihtimali üzerinde durmaktadırlar.

‘alem

V nüshası 5b/19, D nüshası 9b/4, K nüshası 9b/16-10a/1: Alem, nişan, iz, bayrak.

Steingass yazdığı İngilizce-Arapça Sözlük’te “flag” maddesinin Arapça karşılığı olarak “علم (‘alam)” sözcüğünü vermiştir (1882: 145). Drevneturskiy Slovar’da “ ‘alām” madde başının karşılığı olarak “знамя, флаг (afiş, bayrak)” verilmiş sözcüğün kökeni olarak da Arapça bilgisi verilmiştir (Nadelyaev vd. 1969: 33). Tietze de sözcüğün Arapça “alamet” anlamındaki “ ‘alam” sözcüğünden geldiğini ifade ederek madde başı için şu tanıma yer verir: “alem: ‘bayrak, minarenin veya sancağın tepesindeki sembolik süs; bir şahsın tanındığı isim’ ” (2002: 74). Verilen tanıklardan sözcüğün Arapçadan Türkçeye geçtiği anlaşılmaktadır.

amaç

V nüshası 6b/3, D nüshası 10b/7, K nüshası 11a/9: Yakın tarihteki hedef.

“اماج” **‘āmāj**, A plough; heaps (of earth) on which they place butts for shooting at with arrows; a target for archers; a throne; the twenty-fourth part of a farsang (Steingass 1998: 97). Clauson, sözcüğün Farsçadan alıntılanmış olduğunu belirterek Türkçedeki erken dönem alıntılardan biri olduğunu ifade eder. Bunun için de Kaşgarî’nin eserini tanık olarak gösterir ve Farsçadaki iki anlamın da Kaşgarî’nin eserinde yer aldığını söyler (1972: 156). Räsänen ise Orta Türkçe ve Türkmencedeki “amač” şeklinin Farsça “āmāğ, amāg, amāč, amāč” şekillerinden türediğini belirtir

(1969: 18). Drevnetyurskiy Slovar'da sözcüğün Farsça asıllı olduğu işaretlenmiş ve Rusça açıklama olarak da “мишен, нель” karşılıkları verilmiştir (Nadelyaev vd. 1969: 41). Doerfer, “amaç” isminin Türkçeden Farsçaya geçtiğini iddia eder. Doerfer'in açıklaması:

جأماچ (amāč) “Pflug, Zielscheibe” جأماچ ~ جأماچ ~ جأماچ < ? Tü. Amaç id.

Cf. K 23 amaç “öküz, sapan ve benzerleri gibi çiftçi aygıtları” “hedef, nişan yeri, amaç, arnaç” Id 4 amaç “yakın nişangâh”, SV EL 153 amaç “hedef”= TSö II 31 (13.-14 Jh. Auch I, IV), DD 98 amaç “hedef, gaye, nişan, nişangâh, karşı taraf” (Sivas, İncesu- Kayseri), ÖZBB 304 amāč (histor.) “omāč” (mestnaja socha sčugunnym nakonečnikom) R I 1646 amač otü. tar.=pers. جأماچ “Pflug”; cf. Auch MA 103 wmmo. anjasunu šidün= çag. Amaç tisi “zub” ja sochi, S f. 50v جأماچ (Pflug) (1967: 124).

Altay Dillerinin Etimolojik Sözlüğü'nde de Doerfer'in düşüncesine yakın bir söylem bulunmaktadır. Sözlükte madde başı için şu açıklamalara yer verilmiştir:

*amāč plough: Tung. *anŽa; Mong. *anŽi-sun; Turk. *amač; Jpn. *anti.

PTung. *anŽa plough (плыз coxa): Man. anŽa; Ul. anŽa; Nan. anŽa TMC1, 43.

PMong. *anŽi-sun plough (плыз): MMong. anŽasun (HY 19); WMong. anŽisu(n) (L47); Kh. anŽis; Bur. Anzaha(n); Kalm. äbdasn, äntasn, äñžasn, andəsxə, ancasn, ancñ; Ord. andus, anŽasu, anŽusu, anŽus; Dong. anŽasun (Тод. Дн.) nŽasə; Bao. anŽison (Тод. Бн.), anŽasun.-KW10, 11, 23 MGCD 113. Forms with -d- in some dialects are probably due to dissimilation with -su(n). Mong.>Sol. anŽasū.

PTurk. *amač plough (плыз): Karakh. amač (MK); Tur. Osm. amač; Turkm. omač; MTurk. amač (Sangl.); Uzb. əməč; Uyg. amač; Kirgh. amač (Starostin vd 2003: 295-296).

Bu bilgileri verdikten sonra Starostin ve diğerlerinin görüşü, Doerfer'in söyleminden hareketle sözcüğün Türkçeden Farsçaya geçtiği ancak Orta Türkçe döneminde tekrar Farsçadan alıntılandığı yönündedir (Starostin vd 2003: 296). Burada akıllarda soru işareti uyandıran nokta ise Starostin ve diğerlerinin tüm Altay dillerinde sözcüğün var olan şekillerini sunmalarındır. Bu da bizleri sözcüğün gerçekten bir erken dönem yeniden ödünçleme sözcük olup olmadığı konusunda soru sormaya yönlendirmektedir. Tietze de diğer araştırmacıların görüşlerini sunduktan sonra sözcüğün kökeninden çok ilgilenilmesi gereken konunun “amaç” sözcüğünün “hedef” sözcüğü yerine daha fazla kullanılması olduğunu söyler (2002: 86). Doerfer'in (?) işareti koyarak emin olmayışı ve Altay Dillerinin Etimolojik Sözlüğü'ndeki “*” durumlar, bize bir ihtimal olduğunu göstermekte ancak diğer araştırmacıların kesin olarak sözcüğü Farsça kaynaklı vermeleri sözcüğün Farsça kökenli olması gerektiğini düşünmemize yol açmaktadır.

ahşam

Sözcük (D-47b9), dil bilgisi bölümünde yer almaktadır. Sözcüğe herhangi bir açıklama verilmemiştir.

Clauson, sözlüğünde “axşam” sözcüğünün açıklaması için İngilizce “evening” sözcüğünü vererek “akşam”ın Soğdçadan ödünçleme olma ihtimali üzerinde durur (1972: 96). Räsänen, “akşam” madde başında şu bilgilere yer vermektedir: “CC. Osm. Krm. ‘Abend’ (> blg. Srb. TE 243 *akşam, haksam*), mtü. Trkm. *Axşam, IM. ahşam =mo. (KWb. 16) asqun, asqan ‘Abend’ ‘spät’ << ? air. xšapan, xšap ‘Nacht’ (1969: 13)”. Räsänen, sözcüğünün kökenini “?” işareti ile göstererek belirsiz olduğunu ifade etmektedir. Eren, sözcüğün İran dillerinden alıntılandığının açıkça anlaşıldığını ancak hangi dilden olduğunu bilinmediğini ifade eder. Eren, bu konuda ileri sürülen üç farklı görüşü aktarır. Eren’in aktardığı görüşlerden ilki sözcüğün Soğdçadan ikincisi başka bir İranî dilden son olarak da Soğdcaya yakın Horezmî yoluyla Türkçeye geçtiği görüşüdür. Eren, sözcük hakkında yapılan Türkçe “ak”+ İrancı “şam” biçimindeki etimoloji denemesinin yanlış olduğunu ifade eder. Bunun yanında sözcüğün başındaki a- türemesinin Türkçe için normal olduğunu düşünür (1999: 6-7). Tietze ise Clauson ve Räsänen’in görüşlerini aktararak sözcük ile ilgili tanıklar verir ancak herhangi bir köken açıklaması yapmaz (2002: 47).*

aman

Sözcüğün yer bilgisi, D-49b/14’tür. Bu sözcük de dil bilgisi bölümünde yer aldığından sözcüğün anlamı ile ilgili herhangi bir bilgi verilmemiş sadece sözcüğün hangi kalıpta olduğu belirtilmiştir (D-49b/14).

Steingass’ın İngilizce-Arapça Sözlük’ünde “quarter” madde başının Arapça karşılıklarından biri de “amān (امان)” sözcüğüdür (1882: 814). Räsänen’de “aman” maddesi için “gesund, wohl, bei wohlsein” karşılıkları verilmiş ve sözcüğün Arapça “amān, amānat” sözcüğünden geldiği belirtilmiştir (1969: 19). Drevnetyurskiy Slovar’da Arapça kaydı verilen sözcük için “милость, благополучие, безопасность” karşılıkları verilmiştir (Nadelyaev vd. 1969: 41). Tietze, “aman/eman I” madde başında Tarama Sözlüğü’nden alıntıladığı “yenilene gösterilen merhamet, intikam veya cezalandırmadan vazgeçme” açıklamasını verir ve sözcüğün Arapça kökenli olduğunu ifade eder (2002: 86-87).

ayna

V nüshası 7b/19-21, D nüshası 12b/8-10, K nüshası 13b/1-3: Cuma günü sözcük Farsçadan geçmiştir Farsçadaki şekli ādīne’dir aynı zamanda kadın ismi olarak da kullanılır, örnek olarak Ayna Hatun.

Ebū Ḥayyān tarafından sözcüğün Farsçadan geldiği açıkça belirtilmiştir. Steingass’ın Farsça-İngilizce Sözlük’ünde “آدینه” madde başı için “Friday” açıklaması verilmiştir (Steingass 1998: 30). Räsänen de vermiş olduğu açıklamada sözcüğün

Farsça “ādīna”dan geldiğini belirtir (1969: 6). Drevnetyurskiy Slovar'da sözcüğün açıklaması yapıp sözcüğe tanık gösterilmişken kökenine dair bilgi verilmemiştir (Nadelyaev vd. 1969: 11). Tietze de “adna/ayna/eyne” madde başında Dankoff'a istinaden sözcüğün Farsça “ādīna”dan alıntılandığını belirtir (2002: 29).

ayva

V nüshası 7a/22, D nüshası 12a/2, K nüshası 12b/9: Ayva.

Räsänen, “hayva” madde başında “айва” açıklamasını verirken sözcüğün hangi dilden geldiğini belirtmez ancak açıklamanın sonuna Farsça “ābi” ismini yazıp bırakır (1969: 153). Clauson ise sözcüğün alıntı olma ihtimali olduğunu söyler ve o da açıklamadan anlaşıldığı kadarıyla sözcüğü Farsça “ābi”ye bağlar (1972: 268). Tenişev de Clauson'un vermiş olduğu açıklamayı alıntıylaarak sözcüğün Türk lehçelerindeki diğer şekillerini gösterir (2001: 137). Tietze de aynı görüşü savunur (2002: 168). Drevnetyurskiy Slovar'da sözcüğün kökenine dair herhangi bir açıklama yapılmamıştır (Nadelyaev vd. 1969: 31). Eren, “ayva” madde başında şu açıklamalara yer verir:

Ayva 1. “çiçekleri iri ve pembe, yapraklarının altı tüylü, ülkemizin her yerinde yetişen bir ağaç (Cydonia)” 2. “bu ağacın büyük, sarı renkte, tüylü, mayhoş, dokusu sertçe, ufak çekirdekli meyvesi.” Yerel ağızlarda ayva yanında hayva biçimi de geçer. Bu biçimin başındaki h- ikincil bir sestir...” (Eren 1999: 29). Açıklamanın devamında Eren, sözcüğün Farsça “ābia, bia” sözcüğünden geldiğini söyler (Eren 1999: 29).

Araştırmacıların üzerinde uzlaştıkları Farsça “ābi/ ābia” sözcüğü Steingass'ın sözlüğünde şu açıklama ile yer alır:

آبی ābī, Watery; cultivated by irrigation (opp. Daimī, watered by rain, m.c.); blue; a quince; a kind of grape (Steingass 1998: 11).

baça

V nüshası 8a/18, D nüshası 13a/14, K nüshası 14a/10: Baça.

Sözcüğün aslı Farsçadır. Steingass'ın Farsça-İngilizce Sözlük'ünde “بادجه bād-jah” madde başında geçen sözcüğe “A window, ventilator” karşılığı verilmiştir (Steingass, 1998, 138). Görüldüğü gibi sözcüğün aslı “bād (rüzgar)” ve “cah” kelimelerinden meydana gelmektedir. Räsänen de sözcüğün kökenini “bad-ča” şeklinde vermektedir (1969: 53). Drevnetyurskiy Slovar'da “baça” madde başına herhangi bir açıklama verilmemiştir (Nadeleyv vd 1969: 76). Eren sözcüğün kökenini “bādcah” (1999: 31) olarak gösterirken Tietze'nin yapmış olduğu açıklama ise: *baça* “ışık ve hava deliği, küçük pencere” <Fa. bāca < bād-ca a.m. [bād “rüzgar” ve cah/cā “yer”] şeklindedir (2002: 179).

bağ

V nüshası 10a/7, D nüshası 15b/14: Bağ, bostan.

K nüshası 16b/4: Bağ ve bostan, Farsçadan alınmıştır.

Kİ'nin V ve D nüshalarında sözcüğün hangi kökenden geldiği belirtilmemişken K nüshasında "Farsça" kaydı düşünülmüştür. İlk iki nüshada "Farsça" kaydı belirtilmediğinden muhtemeldir ki Ebü Hayyân'ın yazmış olduğu orijinal yazmada bu kayıt düşünülmemiştir. Ancak sonradan istinsah edilmiş olan K nüshasında bu ibarenin müstensih tarafından yazılmış olma ihtimali çok yüksektir.

بَاحِیَّه bāgh, A garden, a vineyard; the World; the face of the beloved (Steingass 1998: 148). Clauson, sözcüğün erken dönem ödünçlemelerinden olduğunu bu sözcüğe karşılık olarak Türkçede kullanılan başka bir sözcük olmadığını belirtir (1972: 311). Räsänen, sözcüğün Farsça "bāg; bāg-ča"dan Türkçeye geçtiğini ifade eder (1969: 55). Eren de Tietze de sözcüğün "bāg" şeklinden geldiğini ifade ederler (1999: 33, Tietze 2002, 184). Drevnetyurskiy Slovar'da ise sözcüğün kökenine dair bir açıklama yapılmamış "caд" açıklamasıyla birlikte tanıklar verilmiştir (Nadelyaev vd. 1969: 77).

bağış

D-16a/1numarada "bağışladı" fiil madde başının içerisinde yer alan sözcük müellif tarafından Farsça kaydıyla verilmiştir.

Steingass'ın sözlüğünde sözcük "بخشش bakhshish, A gift, a present; Pisces" açıklamasıyla verilmiştir (Steingass 1998: 159). Räsänen ise "bağış" madde başında "bağışyş" sözcüğüne de yer verir ve Farsça kökenli olduğunu söyler (1969: 56). Drevnetyurskiy Slovar'da "п (Persian/Farsça)" kaydı verilen sözcüğe "подачка, бакшиш" karşılığı verilmiştir (Nadelyaev vd. 1969: 89). Tietze de sözcüğe "1. hediye, düğün hediyesi 2. Mecburiyet olmadan ücret üstüne verilen para" karşılığını verip Farsça "bağış"ten geldiğini ifade eder (2002: 188).

bars

V nüshası 8b/15, D nüshası 14a/2, K nüshası 14b/16: Pars.

Clauson, sözcüğün erken dönem ödünçleme sözcüklerden biri olduğunu ifade eder. Ona göre, "bars" şekli bilinmeyen bir İranî dilinden alınmışken "pars" şekli Farsçadan Türkçeye geçmiştir (1972: 368). Doerfer'e göre ise sözcük Türkçeden Farsçaya geçmiştir. Doerfer'in TMEN isimli eserinde "bars" madde başı için şu açıklamalara yer verilir:

بارس (bārs) "Gepard, Cynailurus jubatus L." ←tü. bars "Panther, Felis, panthera" später auch "Gepard". In der Verbindung bārs yıl= tü. Bars yıl das 3. Jahr im Zyklus ... In späteren tü. Texten mag das Wort natürlich auch andere, Felis panthera ähnliche Tiere bezeichnen, so ist z. B. PC بارس (s. Oben) wohl= Cynailurus jubatus, da man dieses Tier ja vilefach in Persien und Ostindien in zahlreichen Meuten zur Jagd benutzt, auch mag diese Bedeutung vom Pers. her... (1967: 235-236).

Doerfer'in açıklamasından sözcüğün Türkçeden Farsçaya geçtiği ancak daha sonra tekrar Farsçadan Türkçeye geçtiği anlaşılmaktadır. Drevnetyurskiy Slovar'da ise, 12 hayvanlı Türk takviminden biri olduğunu söylenmektedir ancak sözcüğün kökenine dair herhangi bir şey geçmemektedir (Nadelyaev vd. 1969: 85). Räsänen, sözcüğün kökenini Türkçe kabul eder (1969: 63-64). Tietze ise, sözcüğün kökeninin tam izah edilemediğini söyler (2002: 209). Steingass, Farsça-İngilizce Sözlük'ünde "pārs" maddesi için İngilizce açıklamalarda bulunmuş ve sözcüğü Farsça kabul etmiştir (1998: 229).

bez

V nüshası 9a/3, D nüshası 14a/12, K nüshası 15a/11: Bez, kumaş parçası.

Ebū Hāyyān bu madde başında sözcüğün hangi dilden olduğuna dair bir bilgi vermemiştir.

Clauson, sözcüğün son şeklinin Yunancadan türediğini ancak Türkçeye geliş güzergâhının bilinmediğini ifade eder. Clauson, hemen bütün Türk dillerinde -ö- ile telaffuz edildiğini sadece birkaçında -e- ile söylendiğini Türkmencede ise "biz" şeklinde olduğunu ifade eder. Bu telaffuz farklılığının nedenini de Yunancadaki "visso" veya Arapçadaki "bazz" sözcüklerinin telaffuzundan kaynaklandığını belirtmektedir (1972: 389). Eren ise sözcüğün Arapça kökenli olduğunu düşünür (1999: 49). Räsänen, "bāz" madde başında açıklamanın sonunda sözcüğün kökeni için "Vgl. Ar. bazz, gr. Βύζος" ibaresini vererek sözcüğün kökeni hakkında kararsız kaldığını ya da kesin bir şey söylemenin zor olduğunu belirtir (1969: 72). Drevnetyurskiy Slovar'da köken ile ilgili herhangi bir açıklama yer verilmez sadece sözcüğün Rusça karşılığı verilmiştir (Nadelyaev vd. 1969: 97). Tietze ise sözcüğün "kulturwort" olduğunu söyleyerek kökeni hakkında çeşitli hipotezlerin olduğunu ifade eder. Ancak yine de Semitik bir dilden gelme ihtimalinin yüksek olduğunu da vurgular (2002: 256). Steingass'ın İngilizce-Arapça Sözlük'ünde ise "cloth" madde başı için şu açıklamalara yer verilmektedir: "Cloth, s. جوخ jûḥ (pl. اجواح ajwâḥ) قماش qumâs (pl. اقمشة aqmîša-t). – (table-cloth) بيز السفرة bîz as-sufra-t; مفرش mifras" (Steingass 1882: 63). Görüldüğü gibi Steingass, "cloth" maddesi için verdiği Arapça karşılıklardan biri de "بيز السفرة bîz as-sufra-t" dır yani "yemek bezi"dir. Ancak Steingass, buradaki "bîz" sözcüğünün kökeni hakkında herhangi bir açıklamaya yer vermez.

biserek

V nüshası 9a/21-22, D nüshası 14b/13-14, K nüshası 15b/14-15: Deve yavrusu.

Räsänen, Clauson ve Tietze sözcüğün Moğolcadan ödünçleme olduğunu söylerler (Räsänen 1969: 71, Clauson 1972: 184, Tietze 2002: 250). Eren ise sözcüğün kökeni hakkında herhangi bir açıklama yapmaz (1999: 48). Lessing'in sözlüğünde biserek için şu açıklamalara yer verilmektedir: "**BESEREG** / бэсрег/ besreg: s.: melez, kırma, karışık;

melez hayvan veya bitki; piç; oturmamış karakter, arkadaşın düşman olması; başarısız olduğuna hükmedilmiş iş, başarısız” (Lessing 2003a: 161).

burç

V nüshası 8b/12, D nüshası 13b/14, K nüshası 14b/12: Biber.

Clauson, sözcüğün İranî diller vasıtasıyla Sanskritçe “marica/marīca” sözcüğünden geldiğini iddia eder ve söz başındaki “m-” sesinin “b-” sesine dönüştüğünü belirtir (1972: 771-772). Tietze de Clauson’u tanık göstererek sözcüğün Sanskritçe kökenli olduğunu ifade eder (2002: 328). Räsänen de “murç” maddesinde sözcüğün Sanskritçe “marica”dan geldiğini ifade eder (1969: 345). Drevnetyurskiy Slovar’da ise sözcüğün kökenine dair herhangi bir açıklamaya yer verilmez (Nadelyaev vd. 1969: 351).

bürtük

V nüshası 8b/13, D nüshası 14a/1, K nüshası 14b/14: Her türlü tane, tane.

Sözcük hakkında çok kesin bir bilgiye sahip değiliz ancak Ebū Ḥayyān’ın vermiş olduğu “بُرْتُوكُ: الخُبُّ اي خُب كان” (bürtük: el ḥubb ey ḥubb kān) “her türlü tane” ifadesi bizleri DLT’deki “bitrik” sözcüğü ile aralarında bir bağ olup olmadığı sorusuna yöneltmektedir. DLT’de geçen “bitrik “fıstık, Arguca” (Atalay c.4 1986: 97) ifadesi ile “tane, herhangi bir şeyin tanesi” arasında bağ kurmak mümkündür zira fıstık isimli yemiş ayrı ayrı küçük tanelerden oluşmaktadır. Eğer savımız doğru ise Clauson’un “bitrik” hakkındaki görüşlerini kabul ederek “bütrük” sözcüğünün yabancı kökenli olduğunu ileri sürmemiz mümkündür. Clauson, “bitrik” maddesinde kökeni kesin olmamakla birlikte İran dillerinden birinden ödünçleme olduğunu düşünür (1972: 307).

çara

V nüshası 12b/23, D nüshası 20a/12-13, K nüshası 21b/7: Bahane, özür, hile.

Steingass’ın sözlüğünde sözcük için verilen açıklama:

چاره chāra, Remedy, cure; help, succour; escape; being able to dispense with, to do without; bussines, affair; a knavish trick, stratagem, scheme; separation; mode, mean, manner, method; once; time.. (Steingass 1998: 385). Steingass’ın sözlüğünden sözcüğün Farsça kökenli olduğunu anlamaktayız.

Räsänen’in, Tietze’nin sözlüklerinde ve Drevnetyurskiy Slovar’da sözcük Farsça kaydıyla verilmiştir (Räsänen 1969: 100, Tietze 2002: 409, Nadelyaev vd. 1969: 141).

çiyin

V nüshası 14a/16-17, D nüshası 22a/5-7, K nüshası 23a/3-4: Nakışlı ipek kumaş, ç sesi ile (çiyin şekli kastediliyor) telaffuz edilir. Ancak cömert sözcüğünde c sesi ile telaffuz edilir.

Çiyin sözcüğü DLT'de geçen "çit (Üzeri alaca nakışlı Çin ipeklisi)" sözcüğü ile ilişkili gibi görünmektedir. Her ne kadar Clauson, sözlüğünde "çit" maddesinde tanıklar arasında "çiyin" sözcüğünü göstermemiş de olsa (Clauson 1972: 402) anlamdan hareketle iki sözcük arasında bir bağlantı olduğu açıktır. Sözcüğün Sanskritçe "çitra"dan gelen biçimi Farsçada "çit" biçimini almış ve Türkçeye de – DLT'de- bu şekliyle geçmiştir (Clauson 1972: 402). Muhtemelen "çiyin" biçimi ya Kİ müellifi tarafından yanlış yazılmıştır veyahut sözcüğü derlemiş olduğu kişi yanlış aktarmıştır. Bu durumda "çit" sözcüğünü incelememiz gerekecektir. Doerfer, sözcüğün Hintçeden Farsçaya oradan Türkçeye geçtiğini kabul eder. Ona göre, Hintçe "çit" sözcüğü Farsçaya "çit" şeklinde geçmiş oradan da Türkçeye aynen alınmıştır (Doerfer 1967: 129). Clauson, sözcüğün Sanskritçe "citra"dan Farsçaya oradan Türkçeye geçmesinin muhtemel olduğunu söyler (Clauson 1972: 402). Räsänen ve Tietze de sözcüğün kökeni olarak Farsça kaydını verirler (Räsänen 1969: 112, Tietze 2002: 455). Bunun yanında Clauson'da yer alan "çikin (?F- 'gold embroidery')" madde başı da sözcüğün "çiyin" madde başı ile ilişkili olup olmaması konusunda bir hayli düşündürücüdür (Clauson, 1972: 415-416).

çor

V nüshası 12b/23, D nüshası 20a/12, K nüshası 21b/6: Çeviri: Cefa, eziyet, hastalık.

Eren, sözcüğün Ermenice kökenli olduğunu belirtirken Tietze sözcüğün kökenini "??" işaretiyle vererek bilinmediğini ifade eder (Eren 1999: 98, Tietze 2002: 463).

çul

V nüshası 13b/17, D nüshası 21b/1-2, K nüshası 22b/15-16: Çul, Arapçadan Türkçeye geçmiştir ve eğer çul ile örtünölmüşse çulladı denir.

Eren ve Tietze sözcüğün Arapça "cull"dan geldiğini ifade ederler (Eren 1999: 101, Tietze 2002, 471). Ancak Räsänen sözcüğün Türkçe kabul ediyor gibi görünmekte zira madde başının açıklamasında herhangi bir köken belirtmez bu da sözcüğü Türkçe kökenli kabul ettiğini gösterir (1969: 119).

çuvalduz

V nüshası 13b/19, D nüshası 21b/4, K nüshası 23a/2: Çuvaldız.

Sözcük, Farsça kökenlidir. Steingass'ın Farsça-İngilizce Sözlük'ünde "جوالدوز juwāl-doz, A large packing-needle; a sack-maker" (Steingass 1998: 376). Räsänen de "çualdyz" madde başında sözcüğün kökeni olarak Farsça "çuwāldiz" sözcüğünü

gösterir (1969: 118). Yine Tietze de sözcüğün Farsça kökenli olduğunu söyler (2002: 473).

dümen

V nüshası 15b/5-6, D nüshası 23b/13, K nüshası 25a/14-15: On bin ve t ile tümen şeklinde de söylenir.

Clauson, sözcüğün Toharcadan ödünçleme olduğunu söyler. Ona göre, Toharcada iki farklı şekli vardır: “a) tmān b) tmane, tumane”. Ancak Clauson, Pulleyblank’ın kendisine sözcüğün Çince “*tman” dan gelme olasılığı olduğunu söyler. Bunun yanında Clauson, sözcüğün Farsçadan yeniden ödünçleme yoluyla Türkçeye geçtiğini ifade eder (1972: 507). Räsänen, sözcüğün kökeni hakkında bilgi vermez (1969: 504). Drevnetyurskiy Slovar’da sözcük Farsça kaydıyla verilir (Nadelyaev vd. 1969: 596). Steingass’ın Farsça-İngilizce Sözlük’ünde “تومان tomān, tūmān” maddesi için herhangi bir alıntı kaydı ya da başka bir dilden geçtiğine dair bir bilgi verilmemesi sözcüğün Farsça kabul edildiğini göstermektedir (Steingass 1998: 337).

esmer

Sözcük, dil bilgisi bölümünde ten renkleri ile ilgili bilgilerin verildiği açıklama içerisinde yer almaktadır (D-81b/10).

Sözcüğün kökeni Arapçadır. Tietze, “esmer” maddesi hakkında şu bilgileri vermekte: “esmer ‘teni karaya çalan, buğday renginin koyusu’ <Ar. asmar ...” (2002: 676).

ferman

Sözcük, dil bilgisi bölümünde D-47b/10 numarada kayıtlıdır.

Räsänen, sözcüğün kökenini Farsça olarak gösterir (1969: 145). Kanar’ın Farsça-Türkçe Sözlük’ünde sözcük Farsça kaydıyla verilmiştir (Kanar 2010: 1120).

ışkun

V nüshası 4a/5, D nüshası 6b/5-6, K nüshası 6b/6: Işkın otu.

Clauson, sözcüğün Farsça “aşxuwān” dan geldiğini ifade eder (1972: 259). Eren ve Tietze de Clauson ile aynı görüşü savunurlar (Eren 1999: 184-185, Tietze 2009: 359).

kaḥbe

V nüshası 3a/10-11, D nüshası 5a/ 3-4, K nüshası 4b/16: Ersek, azgın kadın ve aynı zamanda oruspu, kahpe de denir.

Ersek madde başının açıklamasında verilen iki sözcükten biri olan “kahpe” sözcüğü, Arapça kökenlidir. Steingass’ın İngilizce-Arapça Sözlük’ünde “courtesan”

madde başı için Arapça “قحبة (qaḥaba-t)” karşılığı verilmektedir (Steingass 1882: 83). Räsänen de sözcüğün Arapça “qaḥba” sözcüğünden geldiğini ifade eder (1969: 221).

kaḡuġ

V nüshası 24a/18, D nüshası 35a/12, K nüshası 37a/8: Topluluk, kamu.

Clauson, sözcüğün kökenini Farsça olarak verir. Clauson'un vermiş olduğu Farsça şekil ise, “hm'g (hamāg)”tır. Söz başında h->k- değişimi olduğunu savunarak Türkçeye “kamag/kamug” şeklinde geçtiğini ifade eder (1972: 627). Räsänen, sözcüğün Türkçe kökenli olduğunu ifade eder (1969: 229). Altay Dillerinin Etimolojik Sözlüğü'nde “kamug” sözcüğü Ana Altayca “*kàma” kökünden getirilir. Sözcüğün diğer Altay dillerinde verilen karşılıkları ise şöyledir: “Tung. *kamur-; Mong. *kam-; Turk. *KAmug; Jpn.*kàmà-p-” (Starostin vd 2003: 639-640). Räsänen, sözcüğün kökenini “kamu-” fiili olarak gösterir ve fiilden isim yapım eki “-g” ile genişletilerek isim gövdesi haline geldiğini zamanla söz sonu “-g” sesinin eriyerek “kamu” şekline dönüştüğünü ifade ederken (1969: 229) Starostin ve arkadaşları sözcüğün Proto-Türkçe döneminden itibaren “KAmug” şeklinde geldiğini savunurlar (Starostin vd 2003: 640).

kaḡun

V nüshası 23b/6-7, D nüshası 34a/10, K nüshası 36a/6-7: Kadın, hatun ve hatun sözcüğüne çevrilmiştir.

Tenişev, sözcüğün kökenini Türkçe göstermektedir. Tenişev, sözcüğün kökenini “qat-” fiilinden getirir ve “gelin <kel-in” örneğinde olduğu gibi -In eki ile isim gövdesi oluşturduğunu belirtir (2001: 296-297). Räsänen ve Clauson da sözcüğün Soğdçadan geldiğini kabul ederler. Räsänen sözcüğün asıl şekli olarak “ḡwātūn: ḡwt'yn” sözcüklerini verir (1969: 157), Clauson da “xwt'y (lord, ruler)” sözcüğünden türemiş olan “xwt'yn (the wife of lord)” sözcüğünü gösterir (1972: 602).

kelek

V nüshası 27a/7-8, D nüshası 39b/8-9: Ahşaptan yapılmış bir tür sal.

Sözcük, Farsça asıllıdır. Steingass'ın sözlüğünde verilen “kālak 'An unripe melon; a cuppingglass; a kind of sandal; hideous.” maddesi için herhangi bir alıntı ibaresi konulmamıştır bu da sözcüğün Farsça asıllı kabul edildiğini göstermektedir (1998: 1008). Räsänen de Steingass gibi “bir sandal türü” anlamına gelen kelek sözcüğünü “çiğ, olgunlaşmamış kavun” anlamına gelen kelek maddesi ile bir sayarak Farsçadan geldiklerini belirtir (1969: 249). Eren “kelek” sözcüğünü iki ayrı madde başı olarak verir ve her ikisinin de Farsça asıllı olduğunu ifade eder (1999: 228).

kendir

V nüshası 27b/7-8, D nüshası 40b/3: Kendir, keten, kınnap.

Räsänen, sözcüğün Farsça olabileceğini söylerken (1969: 729), Clauson da Toharca olabileceğini söyler (1972: 729). Tenişev de Räsänen ve Clauson'un sözcük hakkındaki görüşlerini sunmakla yetinmiş bunun dışında herhangi bir açıklama yapmamıştır (2001: 127).

kene

V nüshası 27a/20, D nüshası 40a/7: Kene.

Räsänen, sözcüğün kökenini Türkçe kabul etmektedir (1969: 251). Ancak Steingass ve Eren sözcüğün kökeninin Farsça olduğunu belirtirler. Steingass'ın Farsça-İngilizce Sözlük'ünde "کانه kanah" madde başı için "a thick" açıklaması verilir (Steingass 1998: 1056). Eren de sözcüğün Farsça "kanah 'a thick'" sözcüğünden geldiğini söylemektedir (1999: 230).

kent

V nüshası 27b/7, D nüshası 40b/3: Kent.

Sözcük, Soğdça kökenlidir. Räsänen, "knδ" (1969: 252); Clauson, "knđ" (1972: 728); Eren de "knδh" (1999: 231) şeklini sözcüğün Soğdça şekli olarak verirler. Tenişev de sözcüğü Soğdça kaydıyla verir (2001: 494). Drevneyturskiy Slovar'da da sözcük Soğdça kaydı ile verilmiştir (Nadelyaev vd. 1969: 290).

kervānsērā

V nüshası 26a/11-12, D nüshası 38a/11, K nüshası 39b/9: Kervansaray.

Türkçe Sözlük'te sözcük Farsça kaydıyla verilmiştir. TS'ye göre sözcük Farsça "kārbān"+ "serāy" sözcüklerinden oluşmaktadır (TS 2005: 1141). Steingass'ın bu sözcükler için verdiği açıklamalara baktığımızda:

کاربان kārban, A string of camels, horses or mules; a caravan, body of travellers;- kārbānrā bast kardan, To intercept a caravan (Steingass 1998: 1002).

سرائي sarāy, A house, palace, grand edifice king's court, seraglio; an inn; (also sirāy, ...) (Steingass 1998: 669).

keşke

V nüshası 26b/6, D nüshası 38b/13-14, K nüshası 40a/7-8: Keşke vah vah anlamında Farsçadan alınmıştır.

Eserin müellifi sözcüğün Farsçadan alındığını bildirmiştir. Räsänen, sözcüğün Farsça "kāški" sözcüğünden alındığı belirtir (1969: 258). Kanar, "کشی keškî" maddesi için şu açıklamayı verir: "کشی keškî: 1. Boş, saçma, zırva, anlamsız. 2. Bedava, beleş" (2010: 1217).

key

V nüshası 28a/1, D nüshası 41a/4-5: İyi, hoş, güzel bu keydür denilerek bir şeyi/kimsenin iyi olduğu ifade edilir Kıpçakçası ise, eygü'dür.

Clauson, sözcüğün Soğdça kökenli olduğunu söylemektedir. Clauson'un vermiş olduğu bilgi:

F ked: l.-w. fr. Sogdian k'dy. 'very, extremely' see Caf., p. 78; originally used in the same meaning to qualify both Adj.s and V.s it soon came to mean 'extremely good' and the like. Kaş.'s statement that it was also pronounced ked confirms its foreign origin since final -d except in the cluster -nd did not exist in Xak., but final -d was not a Sogdian sound either... (1972: 700).

kilim

V nüshası 27a/9, D nüshası 39b/10: Kilim, elbise.

Steingass'ın sözlüğünde sözcük Farsça olarak verilmiştir. Steingass, yazmış olduğu "مگ گیلیم" maddesi için şu açıklamaları verir: "A garment made of goats' hair or wool; carpet or rug to lie down upon; a blanket..." (Steingass 1998: 1096). Räsänen, "elbise" anlamını verdiği sözcüğün Farsça asıllı olduğunu söyler (1969: 270). Eren de sözcüğün Farsça "kilim"den geldiğini belirtir (1999: 243).

kirdek

V nüshası 25b/19-20, D nüshası 37b/13-14, K nüshası 39a/12: Yeni damat evi.

Sözcük Steingass'ın Farsça-İngilizce Sözlük'ünde "An enigma in prose or verse." (Steingass 1998: 1022) açıklamasıyla verilmiş olup herhangi bir dilden alıntı olduğunu gösteren işaret konulmamıştır. Bu da sözcüğün Farsça kökenli olduğunu gösterir. Räsänen, sözcüğün Farsça "gardak" sözcüğünden geldiğini belirtir (1969: 257). Doerfer ise madde başının açıklamasında sözcüğün kökeni hakkında "?" işareti koyarak yorum yapmaz ancak Steingass'ın açıklamasını da vererek sözcüğün "gird (round, circle)" ile "Ak" ekinden oluşmuş olabileceğini söyler bunun yanında Köprülü'nün "kir-" kökünden geldiğine dair olan görüşünü de göz ardı etmez (1967: 589). Eren de sözcüğün Farsçadan Türkçeye geçtiğini belirtir (1999: 154).

kulp

V nüshası 23b/21, D nüshası 34b/9: Bardak vb şeylerin kulağı/tutacak yeri.

Räsänen, sözcüğün Arapçadan Türkçeye geçtiğini ifade eder. Räsänen'in verdiği bilgi şu şekildedir:

Otü. tar. Kzk. kulup 'Schloss (an der Tür)' AH. Osm. Krm. kulp 'Griff, Handhabe' čuv. Xələp, xələp' Handgriff von Schnur od. Riemen, Henkel' (Aşm. 16: 317) xələp скоба, ручка, рукояка <ar. Kūlāb 'Haken, Türangel' (1969: 299).

Türkçe Sözlük'te ise sözcük, Yunanca kaydı ile verilmektedir (TS 2005: 1251).

ķuma

V nüshası 24a/18, D nüshası 35a/12, K nüshası 37a/8: Odalık, cariyeye.

Räsänen, sözcüğün Moğolcadan Türkçeye geçtiğini (1969: 299) belirtirken Eren, sözcüğün kökeninin ne olduğunu bilinmediğini ancak tarihî diyaleklerde bulunmayışı ve modern diyaleklerdeki sınırlı kullanımının göz önünde bulundurulduğunda sözcüğün yabancı kökenli varsayımına ulaşmanın mümkün olduğunu söyler. Bunun yanında sözcüğün kökeninin açıklanması konusunda Moğolca "kuma" biçiminin göz önünde bulundurulmasını ifade eder (1999: 266). Drevnetyurskiy Slovar'da ise sadece "quma qatun" örneği verilir ancak herhangi bir açıklama ya da köken bilgisi verilmez (Nadelyaev vd. 1969: 465).

ķurğuşun

V nüshası 22b/1, D nüshası 32b/3, K nüshası 34b/2-3: Kurşun, Türkmençe ķurşun.

Clauson ve Eren "koruğın" dan hareketle sözcüğün içerisinde yer alan "-j-" sesinin Türkçe kelimelerde bulunmayışından dolayı sözcüğün yabancı kökenli olduğunu söylerler ancak kökenin ne olduğunu hakkında herhangi bir açıklama yapmazlar. Sözcüğün Moğolcadaki erken dönem ödünçlemelerden olduğunu belirten her iki araştırmacı sözcüğün tarihi ve modern diyaleklerdeki şekillerini vermişlerdir (Clauson 1972: 656, Eren 1999: 268-269). Räsänen ise "kurşun" madde başı ile "*korğalçyn" madde başını ayrı ayrı verir. Räsänen, "kurşun" için pek bir açıklama yapmaz ancak "*korğalçyn" madde başında sözcüğün bütün şekillerini göstermeye çalışarak Moğolcadaki "qorgalžin" den geldiğini belirtir (1969: 282/303).

küme

V nüshası 27a/16, D nüshası 40a/2: Küme, yığın Kıpçakça gemi.

Steingass'ın Farsça-İngilizce Sözlük'ünde sözcük, Farsça kökenli olarak gösterilmiş ve "A straw hut or shed for sheltering those who watch the fields;- kuma, A coat of mail" açıklaması verilmiştir (Steingass 1998: 1064). Leksika'da da sözcük Farsça kaydıyla verilmiştir (Tenişev 2001: 499) ancak Eren, Deny'nin görüşünü vererek Deny'nin sözcüğü Arapça kökenli kabul ettiğini Farsçada da aynı şekilde kullanıldığını ifade eder (1999: 274). Doerfer ise sözcüğün Türkçe "küi-(küy-)" kökünden geldiğini iddia eder (1967: 660).

laķ

V nüshası 28a/21-22, D nüshası 41b/4-6: Şaşırma ünlemi la havle ve la kuvvete illa bil lillah'ın kısaltmasıdır ve ayrıca koyunları otlatırken çobanların kullandığı dildeki bir tabir.

Ebū Ḥayyān, sözcük için gerekli açıklamayı yapmış olup sözcüğün la havle ve la kuvvete illa bil lillah'ın kısaltması olduğunu ifade etmiştir. Sözü geçen dua, Arapça bir duadır.

oruç

D-5b/6-7'de yer alan "oruç tuttu" maddesinde şu açıklamaya yer verilmektedir: "Oruç tutmak, oruç tuttu anlamında oranladı (denir)."

Kamus-ı Türkî'de oruç için verilen açıklama şöyledir:

"**oruç** (وروح) s. [Fa. <<rûze>>den. Türklerin <<r>> ve <<l>> ile başlar kelimeleri olmadığından böylelelrinin başına daima kelimenin harekesiyle müteharrik bir hemze ilâve etmeleriyle <<oruze>> ve badehu <<oruç>> olmuştur.] Ekser-i edyânda mer'i olan gündüzün yiyip içmekten içtinap, acık, savm, sıyâm; **oruç açmak**, **oruç bozmak**=iftar etmek **oruç tutmak**=Sâ'im olmak; **oruç yemek**= Sâ'im olmamak.(Ş. Sami 2010: 937). Räsänen, "oraza (Fasten)" madde başının Farsça "rûza" dan geçtiğini ifade eder (Räsänen 1969: 364).

şamala

V nüshası 18b/23, D nüshası 27b/11, K nüshası 29b/12: Zift.

Räsänen sözcüğün Rusça "смола" sözcüğünden Türkçeye geçtiğini ifade eder (Räsänen 1969: 399). İngilizce-Rusça Rusça-İngilizce Sözlük'te "pitch (zift/asfalt)" maddesi için "смола" karşılığı verilmektedir (Golovinsky 1913: 447). Ayrıca Argunşah ve Güner'in yapmış olduğu Codex Cumanicus isimli çalışmada "samala" maddesinde köken olarak Rusça "смола" verilmiştir (Argunşah ve Güner 2015: 547).

sultân

Sözcük, D-76b/5'te geçmektedir.

Steingass'ın İngilizce-Arapça Sözlük'ünde "monarch" maddesine karşılık olarak Arapça "سلطان sultân" sözcüğü karşılığı verilmiştir (Steingass 1882: 247). Şemsettin Sami'nin Kamus-ı Türkî isimli eserinde "sultan" madde başı için şu açıklamalara yer verilmiştir:

Sultan (سلطان) sz. Ar. [<<selâta>>dan ss.] 1. Hükümdar, melik, padişah: sultanü'l- berreyn ve'l Bahreyn: Selâtin-i izâm-ı Osmâniyyenin esâmisi başına konur. Şevket-efzâ-yı taht-ı Osmânî sultânü'l- gâzi Abdülhamîd Hân-ı sâni hazretleri. 2. Selâtin-i izâm hazerâtının valide ve hemşire ve kerimelerine itlak olunur: Vâlide sultân; Mihrimâh sultân sultan sarayı, hanım sultan= Sultan kerimesi (Ş. Sami 2010: 1096).

Räsänen de sözcüğün Arapça kökenli olduğunu belirtir (1969: 432).

şeftalü

Sözcük, D-5b/2-4 arasında geçmektedir.

Sözcük, Steingass'ın sözlüğünde Farsça kökenli olarak verilmektedir “شفتالو shaftālū, شفتالوج shaftālūj, شفتالود shaftālūd, A peach (rough plum); a lover's kiss (Steingass 1998: 748). Räsänen ve Eren de sözcüğün kökeni olarak Fars dilini göstermektedirler (Räsänen 1969: 439, Eren 1999: 385).

šana

V nüshası 21a/18, D nüshası 30b/13, K nüshası 32b/13: Büyük dana.

Peter Golden Türkçede farklı dönemlerde diğer dillerden ödünçlenmiş sözcüklerin arasında “dana” sözcüğünü de saymakta ve sözcüğün Eski Hintçe “dhena”dan geldiğini ifade eder (1992: 31) Eren ise Eski Hintçedeki anlamın “buzağılamış inek” olduğunu ve Türkçedeki anlamının “ineğin erkek yavrusu” anlamında kullanıldığını öne sürerek bu bağdaştırmaya karşı çıkar Eren'in kendisi köken hakkında herhangi bir açıklama yapmaz. Bununla birlikte yapmış olduğu açıklamalardan kendisinin de sözcüğü yabancı kökenli kabul ettiğini anlamak mümkündür (1999: 105).

tayın

V nüshası 21b/6, D nüshası 31a/9-10, K nüshası 33a/9-10: Uygurlarda din adamı.

Doerfer, sözcüğün Çince “dàurén” sözcüğünden Türkçeye “töyin” şeklinde geçtiğini ifade eder. Sözcük, daha sonra Türkçeden Farsçaya geçmiştir (1965: 993). Clauson da Doerfer'in görüşüne katılmaktadır (1972: 569). Räsänen ise sadece Ebū Ḥayyān'daki madde başını olduğu gibi verir ancak herhangi bir açıklama yapmaz (1969: 455).

tazı

V nüshası 20a/1, D nüshası 29a/7, K nüshası 31a/5-6: Tazı, Arap atı ve Arapları da taz olarak adlandırır ve te harfini ta harfine çevirirler.

Steingass'ın sözlüğünde tazı maddesi için şu bilgiler verilmiştir:

تازي *tāzī* (according to some, derived from *tāz*, name of a son of Siamak, but more probably from *tākhtan*), Arabic; an Arabian horse; a greyhound; an assault; - *ba-tāzī*, In Arabic (Steingass 1998: 275). Räsänen, sadece Ebū Ḥayyān'daki açıklamayı verir (1969: 467). Drevnetyurskiy Slovar'da sözcüğün kökenine dair bilgi verilmez (Nadelyaev vd. 1969: 543). Eren de sözcüğün Farsça “*tāzī* 'Arabic; an Arabic horse; a greyhound'” sözcüğünden Türkçeye geçtiğini ifade eder (1999: 399).

terazi

V nüshası 19b/21, D nüshası 29a/4, K nüshası 31a/2-3: Terazi.

ترازو *tarāzū*, A balance, scale, weight; comprehension, understanding; the sign Libra; equilibrium, counterpoise; equity, justice; to fall; to writhe; to flee from battle; ... (Steingass 1998: 291). Sözcük, Steingass'ın sözlüğünde Farsça olarak gösterilmiştir. Räsänen ve

Eren de sözcüğün Farsça “tarāzū” sözcüğünden geldiğini belirtirler (Räsänen 1969: 463, Eren 1999: 403-404).

turp

V nüshası 11b/6, D nüshası 18a/14, K nüshası 19b/5: Turp.

ترب *tarb*, *Deceit, fraud; eloquence, fluency; torture, the rack; swift walk (the last two meanings unsupported by examples);- turb, turub, A radish* (Steingass 1998: 292). Räsänen, “turma” madde başı altında “turp” sözcüğünü vermiş ve her ikisini de Farsça kökenli göstermiştir (1969: 501). Eren de sözcüğün Farsça “turb, turub, turf ‘ a radish”tan Türkçeye geçtiğini ifade eder (1999: 419).

tümen³

V nüshası 12a/9, D nüshası 19a/10-11, K nüshası 20b/1: Tümen.

Clauson, sözcüğün Toharcadan alıntı olduğunu söyler. Ancak Profesör Pulleyblank’in sözlü olarak kendisine sözcüğün Proto-Çincedeki “*tman” şeklinden evrilerek bir geçişin yaşandığı yönünde bir bilgi aktarır. Bununla birlikte Clauson, sözcüğün Moğolca ve Farsçadaki erken dönem ödünçleme sözcüklerden biri olduğunu ifade eder. Moğolca ya da Farsçadan da yeniden ödünçlendiğini düşünür (1972: 507). Räsänen, sözcüğün yabancı dilden alıntılandığına dair herhangi bir bilgi vermez (1969: 498/503). Drevnetyurskiy Slovar ve Leksika’da sözcük Farsça kaydıyla verilir (Nadelyaev vd. 1969: 597, Tenişev 2001, 573). Steingass’ın sözlüğünde de “تومان *tomān*, *tümān* (A myriad, 10.000 ...)” maddesi için herhangi bir dilden alıntı yapıldığına dair kayıt bulunmaz bu da Steingass’ın sözcüğü Farsça kabul ettiğini gösterir (1998: 337).

uçar

V nüshası 2b/11, D nüshası 4a/5, K nüshası 3b/15: Pazar.

Ebū Ḥayyān, “uçar” sözcüğü için Arapça “السوق (çarşı, pazar)” karşılığını vermiştir. Peter Golden’in editörlüğünde hazırlanmış olan The King’s Dictionary isimli eserde de Türkçe “bazar” sözcüğüne karşılık Moğolca “uçar” sözcüğü verilmiştir (Golden 2000: 249). The King’s Dictionary ya da diğer adıyla Resulî Sözlüğü’nde geçen bu bilgi Ebū Ḥayyān’ın “uçar” için vermiş olduğu bilgi ile örtüşmektedir dolayısıyla sözcüğün Moğolcadan Türkçeye geçmiş olduğu ihtimali yüksek görünmektedir.

uçmak

V nüshası 2b/8, D nüshası 4a/1, K nüshası 3b/10: Uçma fiili ve cennet sözcüğü ile ortaktır.

³ Dümen maddesinde gerekli açıklamalar yapılmıştır.

Räsänen “uç (fliegen’sinek)” maddesinde “uçmak (Paradies ‘Cennet’)” örneğini de verir ve “uçan, uçkan, uçar...” gibi örneklerle birlikte hepsinin “uç-” fiilinden geldiğini ifade eder (1969: 509). Clauson ise “uštmax” maddesinde sözcüğün aynı telaffuz ve anlamla Soğdçadaki “wštmy” sözcüğünden geldiğini ifade eder (1972: 257). Drevnetyurskiy Slovar’da da sözcük, Soğdça kaydıyla verilir (Nadelyaev vd. 1969: 617).

veya

Bağlaç D-97b/6 numaralı bölümde yer alan dil bilgisi açıklaması bölümünde geçmektedir.

Türkçe Sözlük’te bağlaç için şu açıklamalara yer verilmiştir:

Veya bağ. (ve’ya) Ar. ve + Far. yā 1. Ayrı olmakla birlikte aynı değerde tutulan iki şeyi anlatan kelimelerden ikincisinin önüne getirilen söz ya da yahut: “Ben Atatürk’le üç veya iki defa karşılaştım.” B. Felek 2. Olacağı sanılan, seçime bırakılan şeyler ikiden çok olursa kullanılan bir söz: Sen, ben veya başka birileri (TS 2005: 2090).

yalavaç

V nüshası 31b/3, D nüshası 45b/8: Resul, peygamber.

Drevnetyurskiy Slovar’da kendisine yer verilen sözcük için herhangi bir köken bilgisi verilmemektedir (Nadelyaev vd. 1969: 228). Clauson, sözcüğün İran dillerinden ödünç alındığını ifade eder. Ona göre “-vaç/-waç” İran dillerinde “ses” anlamına gelmektedir. Ancak “yala” sözcüğünün ne anlama geldiği ya da hangi dilden olduğunu kesin olarak söyleyememekte sadece İran dillerinden (belki de Horezmi) olabileceğini ifade eder (1972: 921). Tenişev de sözcüğün kökeninin açık olmadığını söylemekle birlikte bir ihtimal “jollaγçy”dan gelmiş olabileceğini belirtir (2001: 319-320).

yek

V nüshası 31a/18, D nüshası 45a/8: Şeytan.

Drevnetyurskiy Slovar’da sözcük Türkçe kabul edilmekte (Nadelyaev vd. 1969: 253) Räsänen sözcüğün “*jé, *jī (essen)” geldiğini iddia ederek Türkçe kabul eder (1969: 194-195). Clauson ise genel olarak sözcüğün Sanskritçeden alıntılama olduğunun kabul edildiğini ancak Çince ya da Soğdca bir sözcüğün Sanskritçe yazılmış şeklinin Türkçeye geçmiş olmasının daha muhtemel olduğunu söyleyerek sözcüğü yabancı kökenli sayar (1972: 910).

yet

V nüshası 29b/18-20, D nüshası 43b/3-5: Kudret, imkân, olanak, güç, kader yet yoktur kudreti yoktur anlamında ayrıca kudretsiz, güçsüz anlamında yetsiz denilir. Yet kudret, güç anlamında siz ise olumsuzluk ekidir.

Steingass'ın İngilizce-Arapça Sözlük'ünde "hand" madde başı için Arapça "ياد (yad, yadd)" karşılığı verilmiştir (Steingass 1882: 171).

2. ALINTI KELİME VE TÜRKÇE EKTEN OLUŞAN KELİMELER

başlık (<Far. padişah+ Tür. +IXK)

V nüshası 9b/2-3, D nüshası 15a/2-3, K nüshası 16a/3: Mülk sahibi olmak, hükümdarlık, padişahlık ve aslen Farsça badşahlık sözcüğünden gelir.

Ebū Ḥayyān'ın kendisi sözcüğün kökeni hakkında açıklama yapmıştır. Sözcük, Farsça isim ve Türkçe isimden isim yapım eki +IXK ekinden meydana gelmektedir. Sözcüğün Farsçadaki tabanına baktığımızda Steingass'ın sözlüğünde vermiş olduğu bilgiler şunlardır: "پادشاه pās-shā, پادشاه pād-shāh (protecting lord), An emperor, sovereign, monarch, king;- pādshāhi chin (khutan), The sun- pādshāhi nīm-roz, The king of Sīstān; the sun; happy, fortunate; Adam; Muhammad" (Steingass 1998: 229). Kanar'ın Farsça-Türkçe Sözlük'ünde ise "پادشاه pādshāh, pādīshāh: (Peh.) 1. Padişah. 2. Tanrı, Allah. 3. Hâkim. 4. İzinli..." (Kanar 2010: 343). Kanar'ın açıklamasının Steingass'ın açıklamasıyla benzerlik gösterdiği anlaşılmaktadır. Drevnetyurskiy Slovar'da da "padişah" madde başında Farsça kaydı verilerek Rusça "пaдшaх" açıklaması verilmiştir (Nadelyaev vd. 1969: 396).

firiştile (<Far. firişti+ Tür. +IA)

Sözcük, dil bilgisi bölümünde D47b/10 numarada yer almaktadır.

فرشته firişte: 1. Melek. 2. İyi huylu. 3. Masum (Kanar 2010: 1118). Sözcük, Kanar'ın yazmış olduğu Farsça-Türkçe Sözlük'te Farsça kaydıyla verilmiştir.

güllü (<Far. gül+Tür. +IU)

Bu kelime de dil bilgisi bölümünde D82b/4 numarada yer almaktadır.

Sözcük, Farsça "گل gol 'gül'" (Kanar 2010: 1274) ile Türkçe +IU ekinden meydana gelmiştir.

hocadaş (<Far. hâce>hoca/koca+Tür. +dAş)

V nüshası 22a/8-9, D nüshası 32a/2-3, K nüshası 34a/3-4: Koca, eş, hocadaş sözcüğünden çevrilmiştir.

Sözcük, Farsça "خواجه hâce '1. Efendi, sahip. 2. Zengin. 3. Tacir. 4. Vezir. 5. Reis. 6. Hadım. 7. Hoca' (Kanar 2010: 660)" ile Türkçe +dAş ekinden meydana gelmektedir.

koşdaş (<Far. hâce>hoca/koca+Tür. +dAş)

V nüshası 23a/16, D nüshası 33b/13, K nüshası 35b/10: Sahip, arkadaş, eş, dost.⁴

Sözcüğün “kocadaş” ile aynı anlamda kullanılmış olması ses olayı sonucunda gelişen yeni bir şekil olma ihtimalini akıllara getirmektedir. Muhtemel gelişme çizgisi şu şekilde olabilir: “kocadaş > ko(c=ş)(Ø)daş”.

namāzlaġu

V nüshası 29a/20, D nüshası 42b/13: Seccade.

Sözcüğün kökeni Farsça “namāz (Räsänen 1969: 350)” dan geldiği açıktır. Güner, sözcüğü “namazla-ġu” şeklinde ayırır (Güner 2013: 139).

3. ALINTI OLMA İHTİMALİ OLAN KELİMELE

Yukarıdaki bölümde Kİ’de alıntı olduğu kabul edilen ve araştırmacılar tarafından da –her ne kadar köken konusunda farklı görüşler olsa da- ödünçleme olduğu düşünülen sözcüklerdir. Bu bölümde ise kökeninin Türkçe mi yoksa başka bir dilden mi alıntılandığı kesin olmayan sözcükler tartışılacaktır.

araba

V nüshası 3a/19, D nüshası 5a/14, K nüshası 5a/12: Araba.

Räsänen, *h- işareti ile sözcüğün başında bir h- sesi olmasının muhtemel olduğunu düşünür. Almanca “wagen” karşılığını verdiği sözcüğün kökeni hakkında bir açıklama yapmaz (1969, 23) Doerfer ise sözcüğün Türkçeden Farsçaya geçmiş olma ihtimalini düşünür (1965: 19). Steingass’ın Persian-English Dictionary isimli “arāba” madde başına “a wagon, a cart; a wheel ” karşılıkları verilmiş ancak sözcüğün alıntı olduğuna dair herhangi bir not düşülmemiştir. Bu da sözcüğün Steingass tarafından Farsça kabul edildiğini göstermektedir (1998: 32).

alma

V nüshası 6a/5, D nüshası 9b/14, K nüshası 10a/14: Elma.

Räsänen, sözcük için herhangi bir açıklama yapmaz ya da yabancı olduğuna dair bir işaret koymaz bu da onun sözcüğü Türkçe kabul ettiği kanısını uyandırır (1969: 18). Drevnetyurskiy Slovar’da yabancı bir dilden alıntılandığına dair bir bilgi bulunmadığından sözcüğün sözlük yazarları tarafından Türkçe kabul edildiği düşünülmektedir (Nadelyaev vd. 1969: 36). Clauson, “?F” ile sözcüğün muhtemelen Indo-European kökenli bir alıntı olduğunu belirtir (1972: 146), Eren sözcüğün kökeninin bilinmediğini ifade eder (1999: 133). Tenişev, sözcüğü Moğolcadaki “alima”

⁴ Gerekli açıklama bir üst maddede yapılmıştır.

ile ilişkilendirir. Ayrıca "tünle<tün+le" örneğinde olduğu gibi "almıla"nın da "alma+la(almala>almyla)" dan oluştuğunu ifade eder (2001: 145).

arpa

V nüshası 3a/16, D nüshası 5a/10, K nüshası 5a/7: Arpa.

Clauson tarafından Indo-European kökenli (1972: 198) kabul edilen sözcük, Räsänen, Tenişev, Gülensoy tarafından Türkçe kabul edilmekte (Räsänen 1969: 27, Tenişev 2001: 460-461, Gülensoy 2011: 106). Ayrıca Drevnetyurskiy Slovar'da da Türkçe olarak gösterilir (Nadelyaev vd. 1969: 53). Eren, sözcüğün kökeni hakkında yapılan görüşleri eleştirir ancak köken hakkında bir yargıda bulunmaz (1999: 19).

bal

V nüshası 10b/15, D nüshası 17a/4, K nüshası 18a/9: Bal.

Räsänen, sözcüğün Sanskritçe "madhu"dan geldiğini savunur (1969: 59), Clauson, erken dönemde Indo-European dillerinden birinden ödünçlenmiş olduğunu söyler (1972: 330). Eren sadece sözcük hakkındaki görüşleri değerlendirir (1999: 34). Drevnetyurskiy Slovar'da sözcük Türkçe kökenli olarak kabul edilir (Nadelyaev vd. 1969: 79). Gülensoy da sözcüğü Türkçe kabul etmektedir (2011: 106).

barçın

V nüshası 8b/22, D nüshası 14a/9, K nüshası 15a/8: Diba, ipekli kumaş.

Sözcükle ilgili Räsänen'in eserinde geçen açıklama şöyledir:

mtü. Barčun, barčyn "Brokat", uig. (Gab.) AH. IM. Barčyn "eine Stoffart", El-İdr. berčün, čuv. Puřžên "Seide" (>ung. Munk. AKE 151 bársony; mord. TLM 42-3 parcej; čer. ČLČ 180 poršên, parsên; wotj. ČLP 49 burcin "Seide") <altir.; s. Ábräšim 34b

Vgl. Russ. барчуна, парча (>kkir. Barça "ein Seidenstoff", kzk. Barsa, krm. Tob. Barca, kaz. Parça, sag. Šor. Parčan, jak. Barça) altčuv. (Räsänen 1969: 63). Räsänen'in açıklamasından anlaşıldığı kadarıyla sözcüğün kökenine dair herhangi bir açıklama yapılmamıştır.

Clauson, madde başını (?F) işaretleriyle vererek sözcüğün alıntı olma ihtimali üzerinde durur ve Toharca "pāsım (treasure/Hazine)" sözcüğünden ödünçleme olabileceğini söyler (1972: 358). Tietze, Clauson ve Räsänen'e gönderme yaparak sözcüğün kökeni hakkında bir şey söylemez (2002: 205). Drevnetyurskiy Slovar'da da sözcüğün kökenine dair bilgi bulunmaz sadece sözcüğün Rusça karşılığı verilerek DLT'den örnekler verilmiştir (Nadelyaev vd. 1969: 83).

beg

V nüshası 10b/5, D nüshası 16b/7, K nüshası 17b/15: Emir Türkmence Kıpçakça bey.

Clauson'un sözlüğünde Çince'den ödünçleme olduğu (1972: 323) belirtilen sözcük, Räsänen tarafından Türkçe gösterilmektedir (1969: 67). Bunun yanında Drevnetyurskiy Slovar ve Leksika'da da Türkçe kökenli kabul edilmektedir (Nadelyaev vd. 1969: 91, Tenişev 2001, 664-665).

benek

V nüshası 11a/5, D nüshası 17b/4, K nüshası 18b/9: Benek.

Clauson, sözcüğü "?F" ile vererek Farsçadan alınmış olabileceğini söyler (1972: 350). Steingass da Farsça-İngilizce Sözlük'ünde "banak" madde başını Farsça olarak göstermektedir (Steingass 1998: 203). Şemsettin Sami'nin sözlüğünde de sözcük Türkçe olarak verilmektedir (Ş. Sami 2010: 120). Drevnetyurskiy Slovar ve Leksika'da da Türkçe kökenli gösterilmektedir (Nadelyaev vd. 1969: 94, Tenişev 2001: 340). Türkçe Sözlük'te de sözcük, Türkçe kökenli olarak verilmektedir (TS 2005: 242).

borğu

V nüshası 8b/10, D nüshası 13b/13, K nüshası 14b/10-11: Burgu, boru.

Clauson, sözcüğün yabancı kökenli olma ihtimali olduğunu söyler ancak kökeni ile ilgili bir şey söylemez (1972: 361). Drevnetyurskiy Slovar'da Türkçe kökenli olarak gösterilen (Nadelyaev vd. 1969: 113) sözcük, Eren'in açıklamasında sözcüğün Türkçe kökenli olduğunun kabul edildiği anlaşılmaktadır (1999: 58).

borsuk

V nüshası 8b/12-13, D nüshası 13b/15, K nüshası 14b/13-14: Porsuk, sırtlana benzer bir hayvan kötü kokar.

Bu sözcük de Clauson tarafından "?F" gösterilmekte ve Toharcadan geçtiği düşünülmektedir (1972: 369). Räsänen, "bor 'grau/grey'" kökünden getirmekte ve Türkçe kabul etmektedir (1969: 81). Aynı şekilde Drevnetyurskiy Slovar ve Leksika'da Türkçe kabul edilmekte (Nadelyaev vd. 1969: 113, Tenişev 2001: 164). Eren ise sözcüğün kökeninin karışık olduğunu ifade eder (1999: 337-338). Erdal, sözcüğün kökenini ifade ederken "bors+AmUk" şeklindeki açıklamanın mümkün olmadığını zira +A orta hece düşmesinin hiçbir zaman görülmediğini muhtemel kökeninin *borsX olabileceğini "tirsgäk" örneğinden hareketle ifade eder (1991: 101).

boza

V nüshası 9b/17, D nüshası 14b/10, K nüshası 15b/11: Boza.

Doerfer, "بوزه (boza) eine Art Bier aus verschiedenen Geteriden ~ بوزا ←tü. boza" (1967: 337) diyerek sözcüğün Türkçe kökenli olduğunu ifade eder. Räsänen de sözcüğü Türkçe kabul etmektedir (1969: 82). Steingass, "بوزا boza (equivalent to بوزه), beer." açıklamasıyla birlikte sözcüğü Farsça kökenli olduğunu kabul eder (Steingass 1998: 206). Tietze, sözcüğün Farsça "būza" dan ödünçlendiğini kabul eder (2002: 307).

bürçe

V nüshası 8b/22, D nüshası 14a/8, K nüshası 15a/7: Pire.

Clauson, sözcüğün erken dönemdeki Moğolca alıntılardan biri olduğunu söyler (1972: 362). Şemsettin Sami de sözcüğün yabancı bir dilden alıntı olduğuna dair herhangi bir işaret belirtmemiştir bu da sözcüğü Türkçe kabul ettiğini göstermektedir (Ş. Sami 2010: 973). Drevnetyurskiy Slovar'da da yabancı dilden alındığına dair herhangi bir kayıt verilmemektedir (Nadelyaev vd. 1969: 133). Räsänen sözcüğün Moğolca "bürge" şeklinde Türkçeye "bürçe" şeklinde geçtiğini ifade eder (1969: 92).

çaç/çeç

V nüshası 12b/10, D nüshası 20a/1, K nüshası 21a/7: Temizlenmiş buğday.

Steingass, sözcüğün Farsça asıllı olduğunu kabul eder ve yazmış olduğu sözlükte verdiği "چاچ chāch" maddesinde "A heap of corn threshed and winnowed..." (1998: 383) açıklamasını verir. Eren ve Tietze de sözcüğün Farsça olduğunu söylerler (Eren 1999: 82, Tietze 2002: 393). Ancak Altay Dillerinin Etimolojik Sözlüğü'ndeki "sīča" maddesinde sözcük Türkçe kökenli kabul edilir. Sözlükteki madde başında yer alan bilgiler şöyledir:

*sīča (~*š-) nut, cone: Tung. *sisi; Turck. *s[i]ča-kaj; Kor. *čās/*čās.

PTung. *sisi nut (opex): Man. Sisi, sisiri; Jurch. Sisi (128); Nan. Sisiqta; Sol. Ššikta.

... PTurk. *s[i]ča-kaj 1 cone 2 nut tree (1 шишка, 2 орешник): Oyr. čočoŋoj 1; Chuv. šb"šk" 2.

... PKor. *čās 1 fir tree, Chamaecyparis obsuta Endl. 2 cone, pine nuts ...: MKor. čās-namo 1, čās 2; Mod. Čān-namu 1 [čāt] čās 2.

... because of assimilations the original initial consonant is not quite clear (Starostin vd 2003: 1239).

çetük

V nüshası 12b/7, D nüshası 19b/15, K nüshası 21a/5: Kedi yavrusu.

Clauson. "?F" kısaltmasıyla sözcüğün ödünçleme olabileceğini belirtir (1972: 402). Eren, sözcüğün kökeninin bilinmediğini ifade eder (1999: 88). Ancak Räsänen ve Tenişev sözcüğü Türkçe kabul ederler (Räsänen 1969: 106, Tenişev 2001: 193), Drevnetyurskiy Slovar'da da yabancı sözcük olduğuna dair herhangi bir kayıt yoktur bu da sözcüğü Türkçe kabul ettiklerini düşündürmektedir (Nadelyaev vd. 1969: 145).

çıban

V nüshası 12a/23, D nüshası 19b/8, K nüshası 20b/15: Çıban

Clauson, sözcüğün Hintçe olduğunu söyler (1972: 396). Räsänen, sözcüğün “çiyiqan<*çiwikan, *çipikan” şeklinde geliştiğini söyler (1969: 106).

çoğmar

V nüshası 13a/20, D nüshası 20b/14, K nüshası 22a/10: Çomak.

Clauson, “çomak” madde başında “?F” işaretiyle vererek sözcüğün yabancı kökenli olabileceğini ifade eder (1972: 422). Räsänen, sözcüğü “çok-mar<çoky” şeklinde verir (1969: 115). Tenişev de “çoq-/toq- ‘vurmak’” sözcüğünden getirerek Räsänen ile benzer bir söylemde bulunur (2001: 565). Drevnetyurskiy Slovar’da yabancı dilden alıntılandığına dair herhangi bir ibare yoktur (Nadelyaev vd. 1969: 153).

çomak

V nüshası 13b/23-14a/1, D nüshası 21b/7-8, K nüshası 23a/6: Topuza benzer başı yuvarlak odun.⁵

Bu sözcüğün kökeni de “çoğmar” sözcüğünün kökenindeki “çoq-” kökü ile ilişkili görünmektedir.

kaftan

V nüshası 21b/8-9, D nüshası 31a/11-13, K nüshası 33a/11-13: Kaftan, aslı Farsça demirden yapılmış kıyafet anlamında haftan’dır, ancak Türkler kaftan şeklinde söylerler.

Ebü Hıyyân, sözcüğün Farsçadan ödünçleme olduğunu madde başının açıklamasında bildirir.

Steingass ve Clauson sözcüğün Farsça asıllı olduğunu düşünürler ancak Räsänen, sözcüğün Türkçe kökenli olduğunu ifade eder. Steingass, “خفتان *khafṭān*” madde başı için herhangi bir köken belirtmez bu da onun sözcüğün Farsçadan geldiğini düşündüğünü gösterir. Madde başı içi “A vest worn under armour; according to others also helm, armour, weapons” açıklamasını verir (1998: 468). Clauson ise sözcüğün erken dönemdeki ödünçleme sözcüklerden biri olduğunu ifade eder (1972: 582). Räsänen’e gelince Räsänen, “kabtan” sözcüğünün Türkçe “kap (sack)” ve “*ton (klein) sözcüklerinden bir araya gelerek oluştuğunu söyler (1969: 234). Türkçe Sözlük’te de sözcük Türkçe kabul edilmektedir (TS 2005: 1033).

Görüldüğü gibi sözcüğün kökeni hakkında birbirine zıt iki görüş bulunmaktadır. Eserin müellifi sözcüğün Farsçadan alındığını ifade eder bunun yanında Steingass ve Clauson da sözcüğün Farsçadan alıntılandığını belirtirler. Ancak Räsänen sözcüğü Türkçe kabul eder.

⁵Çoğmar maddesinde gerekli açıklama yapılmıştır.

kepes

V nüshası 25a/15-16, D nüshası 36b/11-12, K nüshası 38b/2-3: Baş örtmek için kullanılan nesne.

Clauson, sözcüğün yabancı kökenli olma ihtimali üzerinde durur (1972: 692) ancak Räsänen'in eserinde, Drevnetyurskiy Slovar'da sözcüğün Türkçe kökenli olarak kabul edildiği anlaşılmaktadır (1969: 244, Nadelyaev vd. 1969: 300).

kerpiç

V nüshası 25b/16, D nüshası 37b/8-9, K nüshası 39a/8-9: Kerpiç ve aynı zamanda Kıpçakçada binaya işaret eder.

Clauson, bu sözcüğü de “?F” kısaltmasıyla vererek yabancı kökenli olma ihtimalini belirtir (1972: 737), Räsänen Türkçe kabul eder (1969: 256), Drevnetyurskiy Slovar'da da yabancı kökenli olduğuna dair herhangi bir kısaltma belirtilmediğinden Türkçe olarak kabul ettikleri düşünülmektedir (Nadelyaev vd. 1969: 301).

kırnak

V nüshası 22b/7, D nüshası 32b/9, K nüshası 34b/9: Cariye.

Clauson, sözcüğün Arapçadan alınma olasılığı üzerinde durur (1972: 661), Eren ise bu görüşün derinlemesine tartışılması gerektiğini ifade eder (1999: 239).

köpek

V nüshası 25a/10, D nüshası 36b/5-6, K nüshası 38a/13-14: Çok tüylü köpek.

Eren, Korsch ve Menges gibi araştırmacıların sözcüğü yabancı kökenli olduklarını kabul ettiğini ifade eder ancak kendisi herhangi bir görüş belirtmez (1999: 257-258). Räsänen, Nadelyaev vd. ile Tenişev sözcük için herhangi bir yabancı dil ibaresi koymazlar bu da sözcüğü Türkçe kabul ettiklerini gösterir (Räsänen 1969: 291, Nadelyaev vd. 1969: 317, Tenişev 2001: 189-190).

köşk

V nüshası 26b/4, D nüshası 38b/12, K nüshası 40a/5-6: Köşk, Farsçadan alınmıştır.

Ebū Ḥayyān, madde başında sözcüğün hangi dilden alıntalandığı hakkında bilgi vermektedir.

“كوشك kūshk, A palace, villa; a castle, citadel” (Steingass 1998: 1062). Räsänen, sözcüğün Farsçadan Türkçeye geçtiğini ifade eder (1969: 294). Doerfer, “كوشكه (kōšigä)” madde başında sözcüğün açıklamasını verir. (1963, 480). Eren de “bahçe içinde yapılmış gösterişli ev” açıklamasıyla verdiği “köşk” sözcüğünün Farsça kökenli olduğunu belirtir (1999: 262). Şinasi Tekin, kanıtlarıyla birlikte sözcüğün Türkçe

kökenli olduğunu iddia eder (Tekin 2016: 27-34) ancak sözcük, Türkçe Sözlük de dâhil Farsça olarak kabul edilmektedir (<https://sozluk.gov.tr/> 28.10.2015).

laçın

V nüshası 28a/12, D nüshası 41a/12: Şahin.

Clauson, sözcüğün Toharcadan alınmış olma ihtimali üzerinde durur (1972: 763). Räsänen, Nadelyaev vd., Tenişev sözcüğü Türkçe kabul ederler (Räsänen 1969: 313, Nadelyaev vd. 1969: 332, Tenişev 2001: 170/651). Eren ise sözcüğün kökeni hakkında pek bir açıklama yapmaz ancak Moğolcadaki “naçın” biçiminin Türkçeden alınma olduğunu dile getirir (1999: 277).

maçı

V nüshası 28b/3, D nüshası 41b/9: Erkek kedi.

Clauson, sözcük için yabancı kökenlidir der ancak kaynağı hakkında herhangi bir açıklama yapmaz (1972: 765). Räsänen ve Tenişev sözcüğü Türkçe kabul ederler ve Bulgarcadaki “maçka” şeklinin Türkçeden geçtiğini belirtirler (Räsänen 1969: 319, Tenişev 2001: 192).

öküz

V nüshası 5a/5, D nüshası 8a/8-9, K nüshası 8b/2: Öküz.

Clauson’a göre sözcük, Toharca kökenlidir. Clauson sözcüğün kökeni hakkında açıklamada bulunurken Profesör W. Winter’in kendisine Toharcadaki B okso şekline ziyade A okso şeklinin sözcükle ilişkilendirilebileceğini ifade etmiştir. Clauson, sözcüğün erken dönem Moğolca ödünçleme sözcüklerden olduğunu ifade eder (1972: 120). Räsänen sözcüğün Moğolcadan Türkçeye geçtiğini ifade eder (Räsänen 1969: 370-371). Altay Dillerinin Etimolojik Sözlüğü’nde ise sözcüğün Ana Altaycadan beri var olduğu iddia edilmektedir. Sözü geçen eserde yer alan bilgiler şöyledir:

*p ‘ök ‘i (-rV) (~-e) ox, cow: Tung. *puKur/*puKun; Mong. *hüker; Turk. *ökür.

PTung. *puKur/*puKun cow (корова): Evk. hukur; Evn. Höken, hökön; Sol. Uxur “ox” (possibly<Mong.).

PMong. *hüker ox (бук): MMong. Xuker (SH), xuger (HY 10), ukär (MA); WMong. üker (L 1003); Kh. üxer; Bur. Üxer; Kalm. Ükr ‘cow’ (KPC); Ord. Üker; Mog. ükär (Weiers), ZM okär (20-4); Dag. Xukur....

PTurk. *ökür ox (бук, вол): OTurk. Öküz (OUygh.); Karakh. Öküz (MK); Tur. Öküz; Gag. Jöküz; Az. Öküz; Turkm. Ökiz, öküz; MTurk. Öküz (Pav. C.); Uzb. Hokiz; Uygh. Öküz, höküz; Krm. Oküz, ögüz; Tat. Ugiz; Bashk. ugiδ; Kirgh. Ögüz; Kaz. Ögiz; KBalk. Ögüz;

KKalp. Ögiz; Kum. Ögüz; Nogh. Ögiz; SÜygh. Kus; Chuv. Vbwgbwr; Yak. Oγus; Dolg. Oγus... (Starostin vd 2003: 1161-1162).

Tenişev de sözcüğün Altay dillerinde var olduğunu iddia eder (2001: 439). Eren de sözcüğün kökeninin karışık olduğunu ifade ederek birçok araştırmacının görüşlerini sunar ancak kendisi sözcüğün kökeni hakkında bir görüş belirtmez (1999: 314-316).

şāgrak

V nüshası 18a/22, D nüshası 27a/4-5, K nüshası 29a/5: Kāse.

Steingass'ın sözlüğünde verilen "صاغر şāghar" maddesi Farsça gösterilmiştir (Steingass 1998: 779). Clauson, Steingass'tan hareketle sözcüğün Farsça kökenli olduğunu söyler (1972: 815). Räsänen ise sözcüğün "sagr-ak" biçiminden meydana geldiğini ifade eder (1969: 393).

tabcan

V nüshası 19b/6, D nüshası 28b/8, K nüshası 30b/7: Taht, kerevet.

Räsänen, Zajaczkowski'den alıntıyla sözcüğün Çince "tao-ch'ang"dan geldiğini ifade eder (1969: 452). Clauson, kökeninin bilinmediğini ancak yabancı sözcük olabileceğini ifade eder (1972: 436). Drevnetyurskiy Slovar'da yabancı dilden alındığına dair bir bilgi verilmez (Nadelyaev vd. 1969: 534).

tekne

V nüshası 11b/22, D nüshası 19a/1, K nüshası 20a/7: Tekne.

Räsänen, "*täg(ä)näg" gibi bir kök öne sürerek Türkçe olduğunu söyler (1969: 471). Clauson, muhtemel bir alıntı sözcük olduğu ihtimali üzerinde durur (1972: 484). Eren ise kökeninin bilinmediğini ifade eder (1999: 400).

tuturğan

V nüshası 20a/17, D nüshası 29b/3, K nüshası 31b/3: Pirinç aynı zamanda ta ve te ile tuturğan şeklinde söylenir.

Clauson, sözcüğün yabancı kökenli olduğunu söyler ancak köken belirtmez (1972: 460). Räsänen, "tuturkan 'reis'" maddesinde sözcüğün Türkçe olduğunu söyleyerek sözcüğün Moğolca "tuturga" ve Korece "*tutur" şekillerini vermektedir (1969: 502). Drevnetyurskiy Slovar'da da sözcüğün alıntı olduğuna dair herhangi bir ibare bulunmaz (Nadelyaev vd. 1969: 593). Eren, "pirinç" madde başında Eski Kıpçakçada aynı anlamda "tuturğan" sözcüğünün kullanıldığını ifade eder ancak tuturğan/tuturkan/tuturkan ile ilgili başka bir açıklamada bulunmaz (1999: 333-334).

üyen

V nüshası 7b/4-5, D nüshası 12a/7, K nüshası 12b/14-15: Gem, hayvan başlığı Türkice ve Kıpçakça öyken şeklindedir.

Eren, sözcüğün kökenin açıklanmaya muhtaç olduğunu belirtir (1999: 425).

MÜELLİFİN ALINTI OLDUĞUNU SÖYLEDİĞİ TÜRKÇE ASILLI KELİMELER

boğa

V nüshası 10a/5-7, D nüshası 15b/11-12, K nüshası 16b/1-3: Boğa, aslı Arapça bağa olmasına rağmen Farsça ve Türkçede de boğa şeklinde kullanılır.

Ebû Hıyyân sözcüğün Arapçadan Türkçeye geçtiğini belirtmiştir. Ancak Clauson, Räsänen, Tenişev, Tietze gibi araştırmacılar sözcüğü Türkçe kökenli kabul etmektedirler (Clauson 1972: 312, Tenişev 2001: 437-438, Nadelyev vd 1969: 120, Räsänen 1969: 86, Tietze 2002: 294).

çaşut

V nüshası 13a/9, D nüshası 20b/5, K nüshası 21b/15-16: Casus, sözcük Arapçadan Türkçeye geçmiştir.

Ebû Hıyyân, sözcüğün Arapça kökenli olduğunu belirtmiştir. Her ne kadar müellif sözcüğün Arapçadan Türkçeye geçtiğini ifade etse de Clauson, sözcüğün Türkçe kökenli olduğunu düşünür. Clauson'un vermiş olduğu açıklama: "*PUD çaşut the exact pronunciation (-ş- or -s-) is uncertain since the Uyğ. script is ambiguous aand the Kıp. and Osm. Forms may have been altered to conform to a supposed etymological connection with Ar. cāsūs; the meaning too may have altered for the same reason...*" (1972: 431). Clauson'un açıklamasında sözcüğün Kıpçak Türkçesi döneminde Arapçadaki "casus" ile etimolojik olarak ilişkilendirilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. Ancak Clauson, sözcüğün kökenini "çaş-" kökünden getirerek Türkçe varsayar. Bununla birlikte "çaşur-" maddesini "D" ile gösterip türemiş olduğunu belirten Clauson, sözcüğün kökeni olarak yine "çaş-" fiilini gösterir (1972: 431). Erdal ise sözcüğü "çaşur-" fiiline dayandırarak çaşut'un çaşur- fiilinden türediğini ifade eder (1991: 108). Tietze de Clauson'a dayanarak aynı açıklamayı verir (2002: 412).

SONUÇ

Sonuç olarak Salan'ın daha önce vermiş olduğu rakamlarla birlikte eserde 133 tane kök hâlinde alıntı kelime olduğu tespit edilmiştir. Bunlardan 73 tanesi Farsça kökenli, 21 tanesi Arapça kökenli, 7 tanesi Soğdça kökenli, 5 tanesi Moğolca, 3 tanesi Ermenice kökenlidir. İkişer tane Hintçe, Çince, Sanskritçe, Toharca kökenli kelime ile birer tane

Yunanca, Bulgarca, Rumca ve Rusça kelime bulunmaktadır. Ayrıca eserde 6 tane Farsça kökenli isme eklenmiş Türkçe ekler ile oluşturulmuş sözcük tespit edilmiştir. Bunun yanında eserde kökeni tartışmalı 30 tane sözcük bulunmaktadır. Son olarak eserde müellif tarafından Türkçe yabancı olduğu işaret edilen Türkçe kökenli 2 sözcük tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

- ARGUNŞAH, Mustafa ve GÜNER, Galip (2015), *Codex Cumanicus*, İstanbul: Kesit Yayınları.
- CAFEROĞLU, Ahmet (1931), *Abû Hayyan Kitâb Al-İdrâk Li-Lisân Al-Atrâk*, İstanbul: Evkaf Matbaası.
- CLAUSON Sir Gerard (1972), *An Etymological Dictionary Of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, London: Oxford University Press.
- DEVELLİOĞLU, Ferit (2003), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, (20. Baskı), Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- DOERFER, Gerhard (1965), *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen, Band I*, Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GMBH.
- DOERFER, Gerhard (1967), *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen, Band II*, Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GMBH.
- ERDAL, Marcel (1991), *Old Turkic Word Formation. Volume. I*, Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- ERDAL, Marcel (1991), *Old Turkic Word Formation. Volume. II*, Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- EREN, Hasan (1999), *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Ankara: Bizim Büro Basımevi.
- GOLDEN, Peter (1992), *An Introduction to the History of the Turkic Peoples Ethnogenesis and State-Formation in Medieval and Early Modern Eurasia and the Middle East*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- GOLDEN, Peter (2000), *The King's Dictionary*, Leiden-Boston-Köln: Brill.
- GOLOVİNSKY, M. (1913), *A New English-Russian and Russian-English Dictionary Containing The Whole Vocabulary in General Use With Copious Selections of Scientific, Technical and Commercial Terms and Others Lately Brought into Use with Their Pronunciation Figured*, Philadelphia: David McKay.
- GÜLENSOY, Tuncer (2011), *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- GÜNER, Galip (2013), *Kıpçak Türkçesi Grameri*, İstanbul: Kesit Yayınları.
- KANAR, Mehmet (2010), *Farsça-Türkçe Sözlük*, (2. Baskı), İstanbul: Say Yayınları.
- KAYMAZ, Zeki (2015), Kitâbu'l İdrâk li-Lisâni'l Etrâk'e Eklemeler. X. *Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı Bildirileri*, Saraybosna, 242-246.
- KAYMAZ, Zeki (2017), Kitâbu'l İdrâk li-Lisâni'l Etrâk Eserinin Kahire Nüshası Üzerine Mülâhazalar, Kazgu Üniversitesi, 21-25.
- KAYMAZ, Zeki (2016), Kitâbu'l İdrâk li-Lisâni'l Etrâk Hakkında Bazı Notlar (Ed: Bilgehan Atsız Gökdağ, Nazım Muradov). Ankara: Prof. Dr. Tofiq Hacıyev Türklük Biliminde Bir Ömür, Akçağ Yayınları, 323-328.
- LESSİNG, Ferdinand De (2003a), *Moğolca-Türkçe Sözlük 1 A-N*, (çev. Günay Karaağaç), Ankara: Türk Dil Kurumu.

LESSING, Ferdinand De (2003b), *Moğolca-Türkçe Sözlük 2 O-C (Z)*, (çev. Günay Karağağaç), Ankara: Türk Dil Kurumu.

NADELYAEV V. M., NASILOV, D. M., TENİŞEV, E. R. ve ŞERBAK, A. M. (1969), *Drevnetyurskiy Slovar*, Leningrad: İzdatelectvo Nauka.

ÖZYETGİN, Ayşe Melek (2001), *Ebū Ḥayyān Kitābu'l İdrāk li Lisāni'l Etrāk Fül: Tarihi-karşılaştırmalı bir gramer ve sözlük denemesi*, Ankara: Köksav.

RÄSÄNEN, Martti (1969), *Versuch Eines Etymologischen Wörterbuchs Der Türksprachen*, Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.

SALAN, Musa (2012), *Kitabü'l İdrak Li Lisāni'l-Etrāk'te Alıntı Kelimeler*, *Gazi Türkiyat*, 1(11) s. 53-66.

STAROSTIN, S. A., DYBO, A. V. ve MUDRAK, O. A. (2003), *An Etymological Dictionary of Altaic Languages*, Leiden: Brill.

STEINGASS, Franchis Joseph (1882), *English-Arabic Dictionary For The Use of Both Travellers And Students*, London: W. H. Allen & Co. 13 Waterloo Place.

STEINGASS, Franchis Joseph (1998), *A Comprehensive Persian-English Dictionary*, Beirut: Librarie du Liban.

ŞEMSETTİN SAMİ (2010), *Kamus-ı Türkî*, (haz. Paşa Yavuzarslan), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

TEKİN, Şinasi (2016), *İştikakçının Köşesi*, İstanbul: Dergâh Yayınları.

TENİŞEV, Ethem Rehimoviç (1997), *Leksika*, Moskova: Rossiya Akademiya Nauk İstitut Yazıkoznaniya.

TIETZE, Andreas (2002), *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı*, İstanbul: Simurg Yayınları.

TIETZE, Andreas (2009), *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı Cilt 2 F-J*, Viyana: OAW.

TÜRKÇE SÖZLÜK (2005), Ankara: Türk Dil Kurumu.